Honorifikační motiv v toponymii

Jaroslav David
Ostravská univerzita v Ostravě
jaroslav.david@osu.cz

Žďárek-Poděbrady 02.05.2014

Onomastika – toponomastika

- **mezioborovost disciplíny**

- **různé aspekty vztahu toponym a politického vývoje, např.**
  - environmentální – tzv. political landscape
  - antropologie – výzkum identity a identifikace
  - historickogeografické
  - standardizační
  - toponomastické – honorifikační toponyma > politická onomastika

Honorifikační motiv v toponymii

- honorifikační jméno / commemorative name / мемориальное название / nazwa pamiątkowa
- nejde o specifikum jedné země, epochy nebo politického systému
- přejmenování obecně a používání honorifikačních geografických jmen představují zdroj národnostních a politických konfliktů

Téma prezentace

- parasystém, názvotvorba
- charakteristika honorifikace
- příklady
    - **NE urbanonyma**

Vlastní jména (propria)
- parasystém jazyka
- názvotvorba

Parasystém

- D. Šlosar, Substantivní kompozita typu V-(K)-S v češtině, *Naše řeč* 77, 1994.
- J. Pleskalová, O tzv. parasystému. *SPFFBU, Linguistica Brunensia.* Brno, 2000.

Šlosar (1994) definuje parasystém jako sekundární soustavu, která při tvoření slov využívá periferních prostředků, postupů a *„často také formantů, které v systému nocionálních apelativ už ztratily svou produktivitu“.*

Specifickými okruhy pojmenování, u kterých se využívá parasystémové slovotvorby, jsou

- propria,
- odborné názvy (termíny),
- slova expresivně zabarvená.

Pleskalová (2000) definici parasystému dále rozvádí a uvádí specifické rysy parasystémové slovotvorby:

- vzniká z konkrétní potřeby pojmenování,
- je založen na volnějších pravidlech derivace a kompozice a disponuje osobitými formanty a slovotvornými postupy,
- při derivaci derivace pracuje s různě krácenými slovními základy a periferními, mimo parasystém neznámými či již neužívanými formanty,
- při kompozici dochází k volnějšímu spojování dvou autosémantických základů.

Názvotvorba versus slovotvorba

Termín názvotworba (nazwotwórstwo) platný pro vlastní jména, definoval Henryk Borek na pozadí slovotvorby apelativ (Borek 1983; Borek 1984; Cieślikowa 2007). Vychází z faktu, že vznik vlastního jména jako funkčně specifického druhu pojmenování (identifikace, diferenciace, nominace, propriální obsah versus charakterizace, obecný pojmový obsah apelativ (srov. pojetí vlastních jmen jako parasystému: Šlosar 1994; Pleskalová 2000, nebo tzv. druhé vrstvy jazyka: Filipec & Čermák 1985) je výsledkem specifického procesu, propriálně pojmenovacího aktu, odlišného od vzniku apelativa.

Tuto skutečnost reflektuje

- např. onomastická terminologie: slovotvorný model (pro oikonyma, viz Šrámek, 1972) versus strukturní model, který lépe vyhovuje dvouslovným a víceslovným strukturám typu *Niva za řekou* (pro anoikonyma, viz Pleskalová, 1992)
- propria bez ohledu na svůj apelativní původ jsou vždy substantiva (antroponyma *Dokulil*, *Hrejsa, Malý*; toponyma *Česká*, *Dobrá*)

Specifika tvoření vlastních jmen

- vznik vlastního jména procesem transonymizace, např. antroponymum *Chrudim* > toponymum *Chrudim* (*-jь) > řeka *Chrudimka* > restaurace / vlak *Chrudimka*.
- uplatňují se specifické (z pohledu apelativního lexika periferní) postupy, např.
  - tvoření hypokoristik z různých částí základní podoby antroponyma (*Alexandr* > *Alex, Lexa, Saša*, *Markéta* > *Markét, Maki, Keti*),
  - hypokoristika z maskulin i feminin tvořená pomocí přípony *-uš* (*Jarouš*, *Venouš, Heduš, Jaruš, Maruš*),
  - využití polyfunkční přípony *-ek*, která u apelativ slouží především tvoření deminutiv z maskulin, ale u toponym se uplatňuje i pro deminutiva z feminin a neuter (*Jámek, Skálek, Jezírek*), nebo také pro vyjádření polohy vzhledem k relačnímu objektu (*Jezek*, tj. pozemek u jezu, *Lábek*, tj. náhon mlýna na Labi) apod.

Honorifikační motiv
- charakteristika

Honorifikační motiv

- primární je nominace, nikoliv identifikace, diferenciace a lokalizace onymického objektu

- potřeba pojmenovat vzniká mimo vztah uživatel jazyka – místo, je ideologicky podmíněný

- akt pojmenování často nabývá až podoby tvoření nové reality, kult „otců národa“ a vytváření mýtu

- mytizační funkce

- např. *Stalinabad* (Tádžikistán, 1929–1961, *Dušanbe*), *Stalingrad* (SSSR, 1925–1961, *Volgograd*), *Stalinogród* (Polsko, 1953–1956, *Katowice*), *Stalinstadt* (NDR, 1953–1961, *Eisenhüttenstadt*), *Sztálinváros* (Maďarsko, 1951–1961, *Dunaújváros*)

- např. *Titovo Užice* (Srbsko, 1946–1991, *Užice*), *Titov Veles* (Makedonie, 1947–1992,*Veles*), *Titovo Velenje* (Slovinsko, 1981–1991,*Velenje*), *Titograd* (Černá Hora,1946–1992, *Podgorica*)

- (národně/ideově) reprezentační funkce

- aktivizační a výchovná funkce

např. veřejná soutěž na název (Sudety, *Švermov, Havířov*)*;*
výchova jménem (urbanonymie Stalinstadtu);
jména novorozenců *Józef* po přejmenování *Katowic* na *Stalinogród* (1953–1956)

- **vyjadřuje nepravý posesivní vztah („čí“), ale využívá formy posesivních toponym**

  - **osoba není lokátor, vlastník**: *Kirov, Titograd* (dnes *Podgorica*), *Gorkij* (dnes *Nižnij Novgorod*), *Sverdlovsk* (dnes *Jekatěrinburg*)
  - **nepersonálnost motivu**: *nám. Republiky, Revoluční třída, 17. listopadu, Obce Ležáků*; obec *Rozkvět*

- lingvisticky a onymicky defektní toponymum

- nejednoznačnost a onymická sterilita

v SSSR bylo v roce 1979
toponymum *Leninskoje* zastoupeno 45x, *Lenino* 29x, *Leninskij* 23x, *Leninabad* 10x, *Leninsk* 9x;
viz též sovětský kulatý stůl (1988);
!!!*Sverdlovská* a *Leningradská oblast*
- *Doněck* (*Juzovka* > *Stalino*)

- napodobování historických a nedomácích názvotvorných modelů

-sk, -abad, -kan („město“), *-ov;*
soutěž na název *Havířova: Uhlohrad, Černohrad;*
! *Žiguljovsk, Šalingrad*

- nerealizovatelnost / obtížná realizovatelnost v komunikaci

Frunze (1926–1991, *Pišpek/Biškek*); *náměstí 100. výročí založení deníku Rovnost* (nerealizovaný návrh, Brno), *nábřeží Svazu protifašistických bojovníků* (Ostrava)

- nelogičnost a věcná nesprávnost, ahistorický kontext

bitva u Stalingradu, Petěrburské povídky, blokáda Leningradu, pád Saigonu, Kantovo rodiště Kaliningrad, Havlíčkova Borová a *Havlíčkův Brod*; *Nerudova ulice* (Praha)

- ideologicky podmíněný název

- název závisí především na mimojazykové realitě

- honorifikace je spojena vztahem korespondence

s významem objektu:

- město a jeho objekty: ulice, instituce, továrny x venkov

- centrum x periferie

- obydlené místo x pustina

- hory a jezera x ostatní anoikonyma

ALE! např. Dub nad Moravou, 1919: *Husovo, Kozinovo, Palackého, Štefanikovo, Žižkovo, Trať Masarykova, Hradčany*, *Vyšehrad*

>>> nestabilita honorifikačních toponym,

častá přejmenování, zejména urbanonyma

- „životnost“ českých urbanonym ve 20. století se uvádí asi na 20 let (3–4 přejmenování za život)

- příklady:

SSSR: *Ivaščenkovo* > 1927 *Trock* > 1929 *Čapajevsk*

Brno: *Teichdamm/Na hrázi* (1854), *Franz-Josef-Strasse* (1854), *Francouzská* (1918), *Freiherr-von-Neurath- Strasse* (1942), *Francouzská* (1945), *Churchillova* (1946), *Jana Masaryka* (1948), *třída Říjnové revoluce* (1952), *Milady Horákové* (1990)

Ostrava: *Třída Dra. Edvarda Beneše* > *třída 14. března/ Strasse des 14. März* (večer dne 14. 3. 1939)

Podmínky pro uplatnění honorifikačního motivu

1) politické změny a nestabilita

2) „diskontinuita“ politického života

3) kolonizace nových území a tradice „imperiálních“ jmen

4) etnické přesuny a změny hranic, popř. vznik nových států

X

Podmínky pro NEuplatnění honorifikačního motivu v české toponymii – platí pro místní jména, nikoliv pro urbanonyma

1) silná tradice české názvoslovné kultury

2) „kontinuita“ politického života

3) neuplatnění honorifikačního motivu a tzv. zakladatelských jmen v období před nástupem totalitních režimů

4) vyhnání Němců – ALE! historická toponymická párovost, např. *Liberec – Reichenberg, Brno – Brünn*

Příklady

Příklad 1

Sovětský svaz

- výrazné uplatnění honorifikace i vlivem předchozí tradice

např. *Leningrad, Stalingrad*

např. 2007: úvahy o sloučení měst *Engels* a *Saratov* > *Putin*

- nástup honorifikace po roce 1924

kritika kultu osobnosti > Brežněvova éra a perestrojka

Brežněv (1982–1988), *Ustinov* (1985–1987) a *Černěnko* (1985–1988)

> návrat k původním jménům

Naberežnyje Čelny, *Iževsk* a *Šarypovo*, ale ne ještě *Gorkij, Andropov, Leningrad*

- toponyma jako „lakmusový papírek“ politického boje a vývoje

Příklad 2
Slovensko

- maďarské osídlení
-1945 – „reciproční“ výměna maďarského obyvatelstva
(asi 90 tisíc obyvatel)

Vyhláška *povereníka vnútra zo dňa 11. júna 1948, č. A-311/16-II/3-1948 o zmenách úradných názvov miest, obcí a osád na Slovensku*

úpravy 701 názvů
- celkem v 7 % jde o přejmenování (honorifikaci)

Tři zdroje moderní slovenské státnosti v toponymii

- národní obrození-19. století

70 % nových honorifikačních jmen

Bernolákovo (*Čeklís*), *Hurbanovo* (*Stará Ďala*), *Kolárovo* (*Guta*), *Palárikovo* (*Slovenský Meder*), *Sládkovičovo* (*Diosek*),*Štúrovo* (*Parkan*)

- osobnosti odboje-zejména Slovenské národní povstání (1944)

Gabčíkovo (*Beš*), *Golianovo* (*Lapašské Ďarmoty*), *Gondovo* (*Šalmoš*), **!***Švermovo* (1948–1999, *Telgárt*), *Jánošíková* (*Dénesd*)

- tradice Velké Moravy (9. století)

Mojmírovce (*Urmín*), *Rastislavice* (*Degeš*), *Svätoplukovo* (*Šalgov*)

- **viz též hebraizace toponymie státu Izrael (1948)**

Příklad 3

Rusko/SSSR-Krym

1) řecká jména-kolonizace 18. století

např. *Simferopol, Sevastopol*, *Tiraspol, Oděsa, Jevpatoria, Feodosia*, *Cherson*

mýtus „kolonistů-pokračovatelů“

- viz též antická toponymie USA (19. století)

2) odsun Tatarů (200 tisíc)

Pioněrskoje, Aurora (*Tatis-Konrat*), *Někrasovka* (*Kulçora*), *Turgeněvka* (*Teberti*) *Krasnoarmejskoje* (*Kocelak*)

mýtus „sovětské krajiny“

- viz též toponymie Kaliningradské oblasti

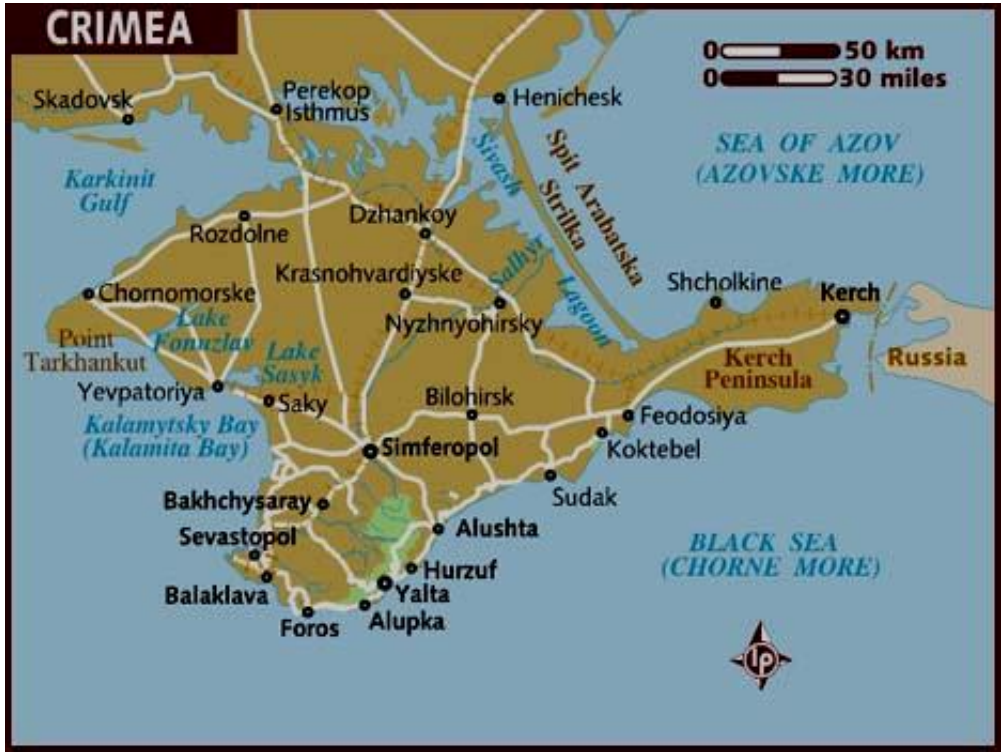

Příklad 4
Československo 1918–1989

- výrazně se neuplatnil ani po roce 1945

Podmínky pro NEuplatnění honorifikačního motivu

1) silná tradice české onomastické kultury

2) „kontinuita“politického života

3) neuplatnění honorifikačního motivu a tzv. zakladatelských jmen v období před nástupem totalitních režimů (*Masarykov, Baťov, Baťovany*)

X

-carské Rusko („imperátorská“ jména) a nástupnický Sovětský svaz, Bulharsko, Jugoslávie

4) etnické přesuny (vyhnání Němců)

– česko-německá toponymie (*Reichenberg-Liberec,* ALE *Sokolov*)

Nejvýraznější příklady z české toponymie

- ***Havlíčkův Brod*** **(1945–dosud, pův. *Německý Brod*)**
- ***Gottwaldov*** **(1949–1989, dnes *Zlín*)**
- ***Švermov*** **(1949–dosud, sloučením *Motyčína* a *Hnidous*)**
- ***Havířov*** **(1955–dosud)**

- soutěž, viz též *Švermov*

HAVÍŘOV – socialistické město

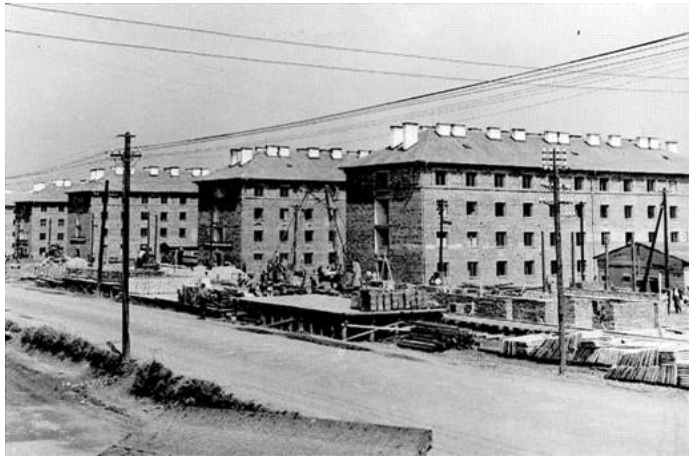

Soutěž na název nového socialistického města

Soutěž vypsána v únoru 1955:

- **nový název *„má být český, snadno přeložitelný, vyjadřující průmyslový charakter prostředí i budovatelské úsilí ostravského lidu, má sestávat pokud možno z jednoho slova“***

- **do konce února přišlo více jak 2350 návrhů:**
- **KNV Ostrava vybral 3: *Šachtín*, *Havířov*, *Cingrov*, ALE nejvíce občanů se vyslovilo pro *Bezručov***
- **rada KNV vybrala název *Šachtín*, ALE rozhodnutím ministerstva vnitra byl jako definitivní název zvolen *Havířov*, nové jméno vstoupilo v platnost 4. 12. 1955**

„Svou účastí na této soutěži projevili občané našeho kraje vřelé pochopení a živý zájem o vznikající nové hornické město. Spoluúčastí na tvorbě názvu nového města manifestovali naši pracující též svou vůli podílet se na výkonu vlády lidu a pomáhat jí tak, jak to stanoví zákony o národních výborech.“

ze závěrečné zprávy o průběhu soutěže

Materiál (1-7)

- často doplněny i dopisy a komentáři

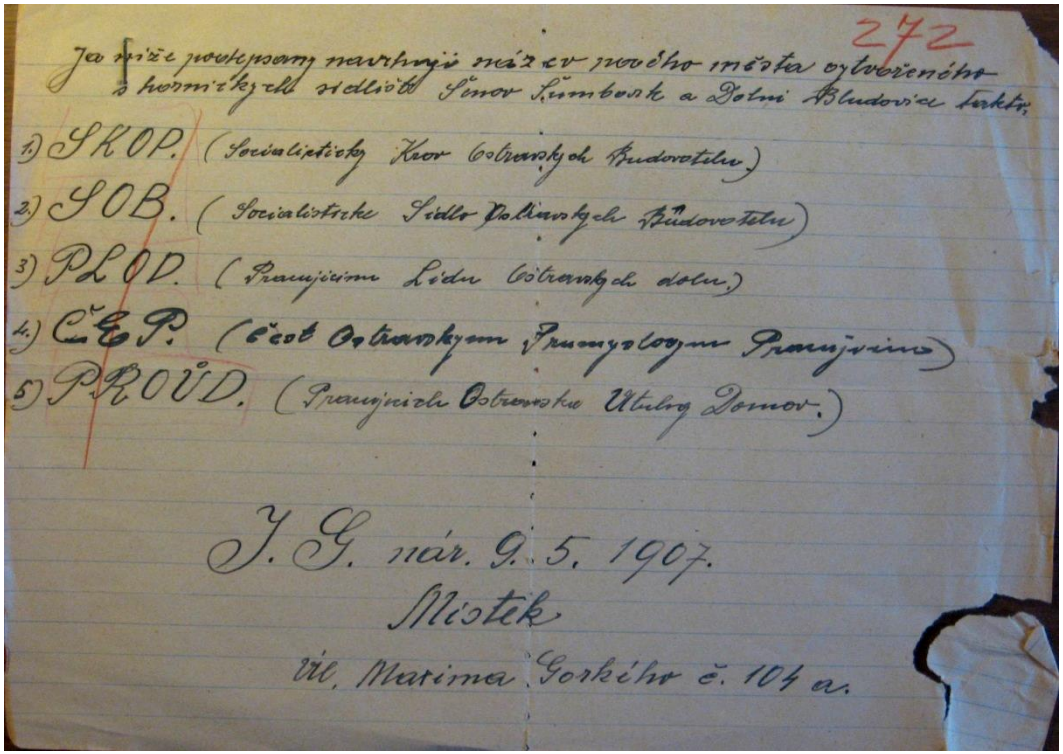

272

Za níže podepsaný navrhuji název nového města vytvořeného z komínkých sídlišť Šenov Šumbark a Dolní Bludovice takto:

1.) SKOP. (Socialistický Kroj Ostravských Budovatelů)

2.) SOB. (Socialistické Sídliště Dolinských Budovatelů)

3.) PLOD. (Pracujícím Lidu Ostravských dolů)

4.) ČEP. (Čest Ostravským Pracujícím Pracujícím)

5.) PROUD. (Pracujících Ostravska Útulný Domov.)

J. G. nár. 9. 5. 1907.

Místek

ul. Maxima Gorkého č. 104 a.

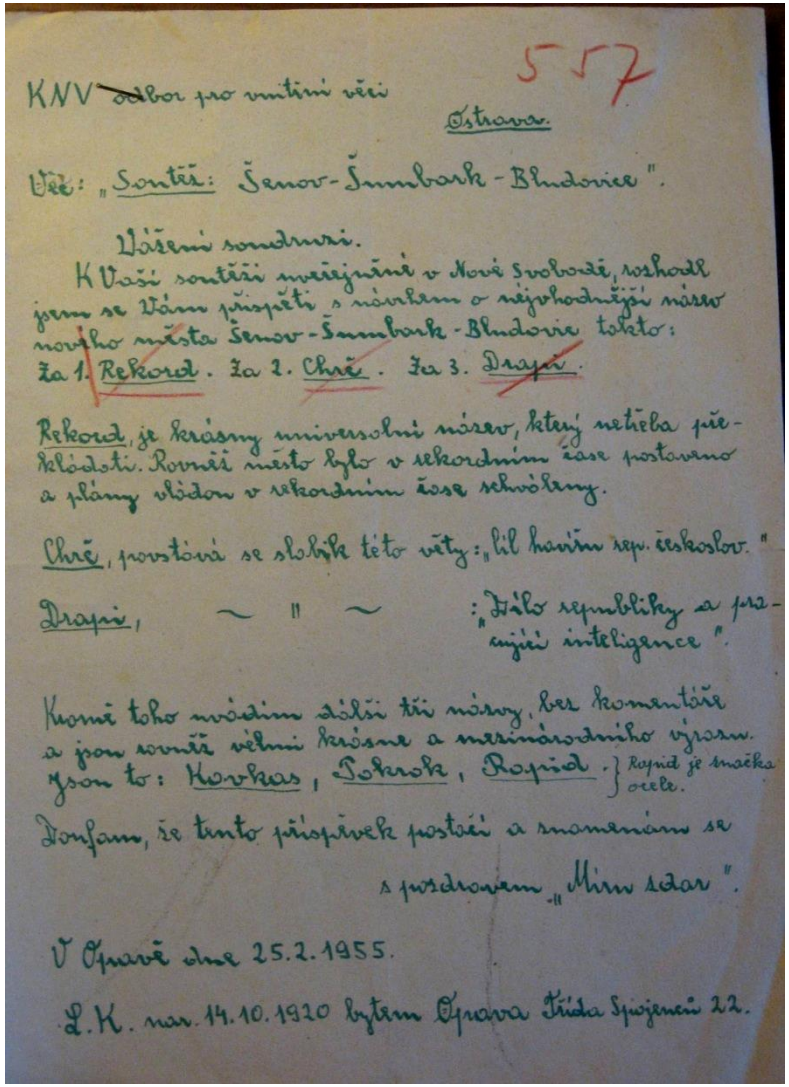

557

KNV odbor pro vnitřní věci

Ostrava.

Věc: „Soutěž: Šenov-Šumbark-Bludovice".

Vážení soudruzi.

K Vaší soutěži uveřejněné v Nové Svobodě, rozhodl jsem se Vám přispěti s návrhem o nejvhodnější název nového města Šenov-Šumbark-Bludovice takto:

Za 1. Rekord. Za 2. Chvě. Za 3. Drapi.

Rekord, je krásný universální název, který netřeba překládati. Rovněž město bylo v rekordním čase postaveno a plány vlídou v rekordním čase schváleny.

Chvě, povstává se slohů této věty: „lil hovím rep. českosl."

Drapi, ~ " ~ : „Dílo republiky a pracující inteligence".

Kromě toho uvádím další tři názvy, bez komentáře a jsou rovněž velmi krásné a mezinárodního významu. Jsou to: Kovkas, Tokrok, Ropid. } Ropid je značka oceli.

Doufám, že tento příspěvek postačí a znamenám se

s pozdravem „Mír zdar".

V Ostravě dne 25.2.1955.

L.K. nar. 14.10.1920 bytem Ostrava Třída Spojenců 22.

Materiál (2)

164

Titl. KNV -ref.pro vnitř.záležitosti, Ostrava.

Účast na soutěži o nový název sídliště u Bludovic.

1./ Jeremenkovo ..... na oslavu slavného osvoboditele Ostravska, příležitost 10.výročí 1954 - 1955.

2./ Stachanovo..... totéž,současně vyjadřující pracovní úsilí horníků ostravského kraje.

3./ Havířov ..... poněvadž je převážně osídleno rodinami havířů a jiných zaměstnanců našich dolů.

4./ Budovatelské ..... vyjádřující úsilí o rychlé vybudování nového,krásného bydlení všem.

5./ Vítězov..... vyjádřující opravdové vítězství nad starými, nemožnými způsoby bydlení v dobách minulých.

Heslo : K.Ž. Ostrava Vítkovice,Chodská 65.

Materiál (3)

Přála bych si, aby nové sídliště v Šenově – Šumbarku, neslo jméno ministra Dolanského „~~Dolany~~.“

233

A. A. 11.10.1912.
Šenov 975. Bl. 18.

Materiál (4)

251

Mám návrh pojmenovat Šumbark sídliště na jméno ~~Žukov.~~ Generál Žukov je největší bojovník v SSSR a vybojoval nejtěžší fronty u Petrohradu a Leningradu. Byl prvním radcem Stalinovým a dosud je a vede SSSR.

Materiál (5)

281

Dne 15. února 1958.

Jsem 74letá babička a ráda čtu noviny, přečetla jsem si soutěž, jak se má jmenovat město, které vystavěli v tak krátkém čase údernící a brigádníci. Tak proč by se nemohlo to město jmenovat

Udernik, anebo Brigadník

Vždyť to museli stavět údernící, že to tak honem vystavěli a ji na brigády tam volali a tak udělejte jim radost a pojmenujte to tak, aby tam v tom jméně zůstalo kus jejich práce.

Vaše jméno:
K. M. narozena 5. 1. 1884.
O.- Radimovice, okres Kutná Hora 65.

Materiál (6)

379

Mezidolí

Aby se nový název ujal a vžil,musí vycházet z tradic našeho názvosloví,musí být přirozený duchu jazyka.Název Mezidolí je utvořen podobně jako jiné názvy,našemu kraji blízké a přirozené,na příklad Meziříčí,Padolí.Na poslech je název libozvučný,dá se dobře skloňovat a zachovává si svou přirozenou libozvučnost ve všech pádech. Příklad: Bydlíme nyní v Mezidolí.Autobusy do Mezidolí.Hosté prošli Mezidolím.

Název Mezidolí dále vyjadřuje i charakter nového města s doly ostravsko karvínského revíru na obzoru.Vyplývá z něho,že je postaveno pro ty,kdo v těchto dolech pracují.Také pokud jde o příslušnost tohoto nového města ke kraji uhlí-Ostravsku,i to názey Mezidolí uspokojivě vyjadřuje.V celé republice přirozeným usudkem lze dojít k závěru,že Mezidolí může být jen někde na Ostravsku.

B.M.
nar.4.12.1924
bydliště Ostrava I,Střední 1.

Materiál (7)

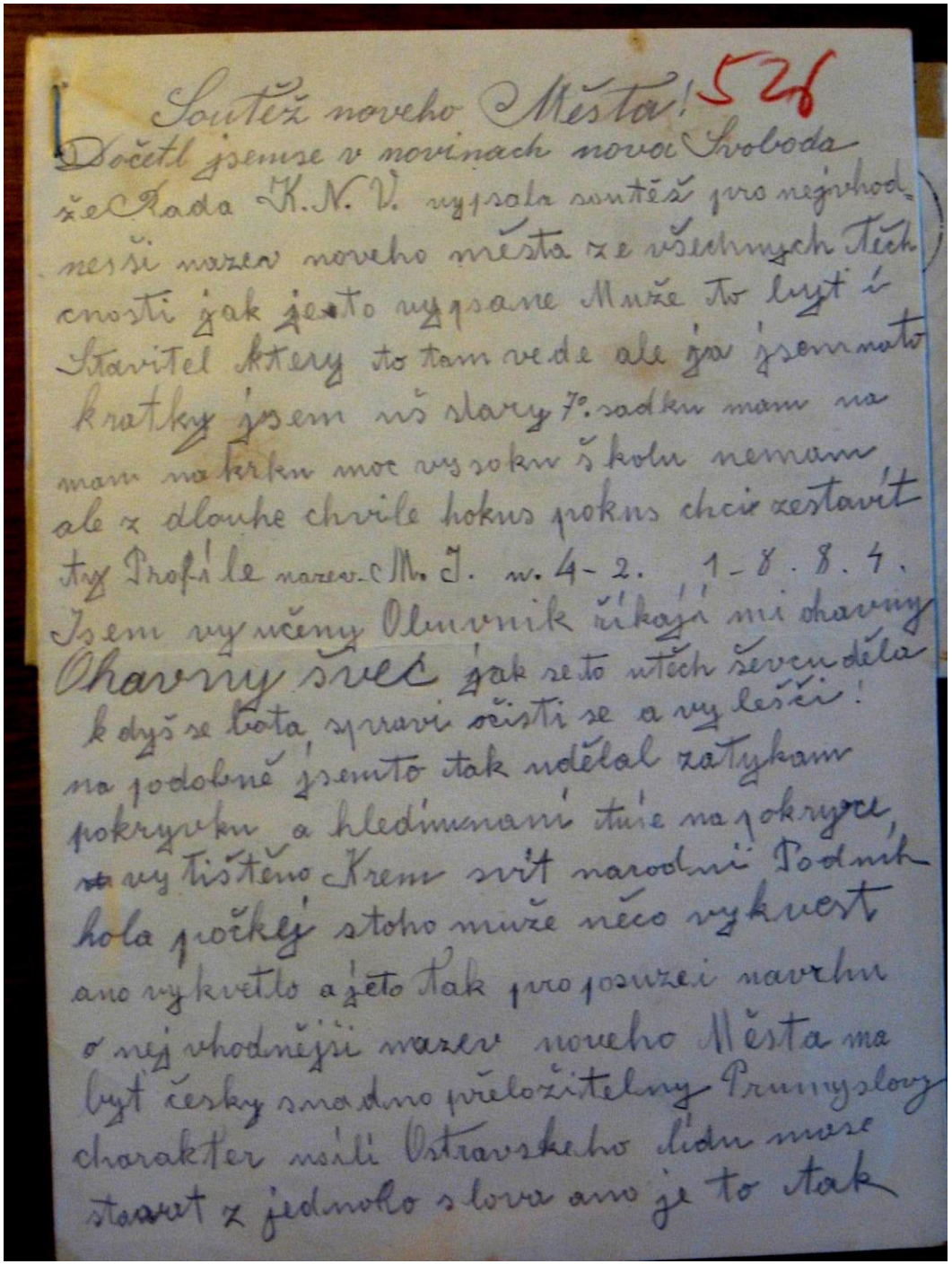

Soutěž nového Města! 526

Dočetl jsem se v novinách nové Svobody
že Rada K.N.V. vypsala soutěž pro nejvhod-
nější název nového města ze všechnych těch
cností jak je to vypsané může to být i
Stavitel který to tam vede ale já jsem na to
krátký jsem už starý 7°. sadku mám na
mám na kerku moc vysoku školu nemám
ale z dlouhé chvíle hokus pokus chci zestavit
ty Profíle název M. J. v. 4-2. 1-8.8.4.
Jsem vyučený Oluvnik říkají mi okavny
Okavny švec jak se to u těch ševců dělá
když se bota spravi očisti se a vyleši!
na podobně jsem to tak udělal zatykam
pokrycku a hledímnaní tuie na pokryce,
vy Tištěno Krem svit narodni Podnik
hola počkej stoho může něco vykvest
ano vykvetlo a je to tak pro posuzei navrhu
o nejvhodnější název nového Města ma
být česky snadno přeložitelny Prumyslovy
charakter naši Ostravského lidu mase
stavat z jednoho slova ano je to tak

Celkem 1982 návrhů (90 % z Ostravy a Orlové):

-často doplněny i dopisy a komentáři

- např. autor navrhl také cizojazyčné názvy *Šachťorgrad, Šachťornoje, Šachty*; *Górników*; *Bergmannstadt*), nebo *Uhelná* a ekvivalenty *Ugoľnaja, Kohlstadt, Charbonville/Charbonière*, *Coaltown*.

Jiný autor navrhl nejen název *Vraclav* se zdůvodněním: *„Je to název krátký a výstižný, původní a pěkně znějící. Je snadno přeložitelný, aniž by se změnilo nějak nápadně toto slovo, neboť polsky by znělo Wraclaw.“*, ale také názvy místních částí *Horníkov, Dolová, Hornice, Dolany, Cingrovice* nebo *Klimentov*; a ulic *Zápotockého, Klimentova, Cingrova, Bierutova, Uhelná, Velkodůlní, Hutnická, Hornická apod.“*

Návrhy

Havířov – Nejčastější návrhy toponym (*Šachtín*, *Havířov*, *Cingrov*)				
Návrh	Počet výskytů		Návrh	Počet výskytů
Horníkov/Hornikov	**87**		**Horníkovice/Horníkovice, Pokrokov, Uhelná**	**9**
Bezručov	**86**			
Havířov/Havířov	**38**		**Krásov/Krasov, Mírovice/Mírovice, Baník, Uhlokopy,Uhlín,Ocelov, Baník**	**8**
Baníkov	**24**			
Uhlíkov, Fučíkov	**21**		**Beskyd/Bezkyd/Baskyd, Budomír, Budovatel, Kahanov, Mír, Uhlodar, Průkopník**	**7**
Mírov	**19**			
Uhlířov	**18**		**Úsvit, Nový Život, Hornické Město, Stalinov, Úderník, Uhlohrad**	**6**
Horník	**16**			
Stachanov	**15**		**Havířovice/Havířovice, Budovany, Brigádov/Brigadov/Brigádov, Čestmírov, Pokrok, Rozkvět,Uhlínov**	**5**
Průmyslov, Bezručovo	**11**			
Uhlomír, Uhlovice	**10**			

Typy názvotvorby

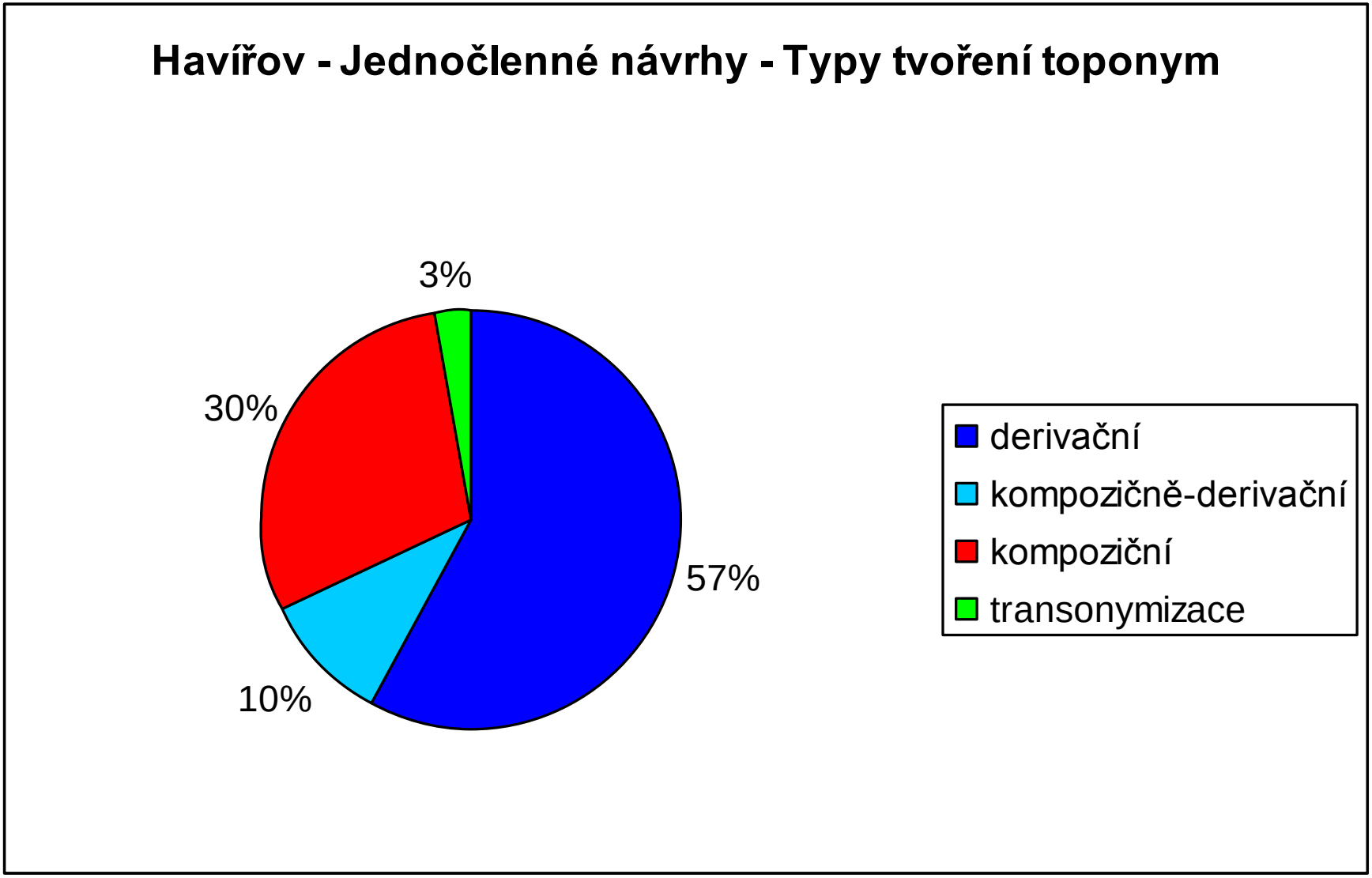

Typy derivace

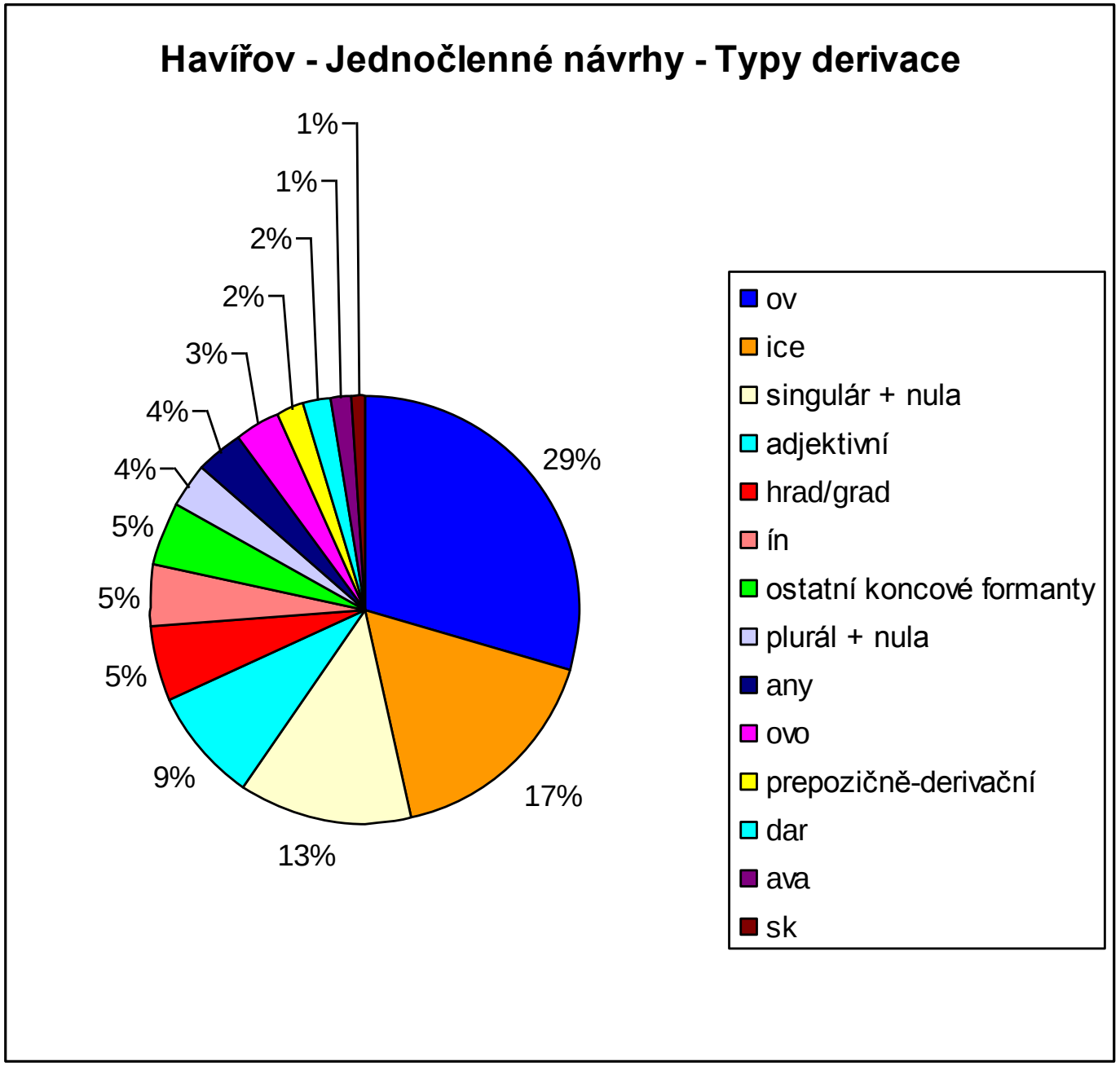

Zastoupení derivace

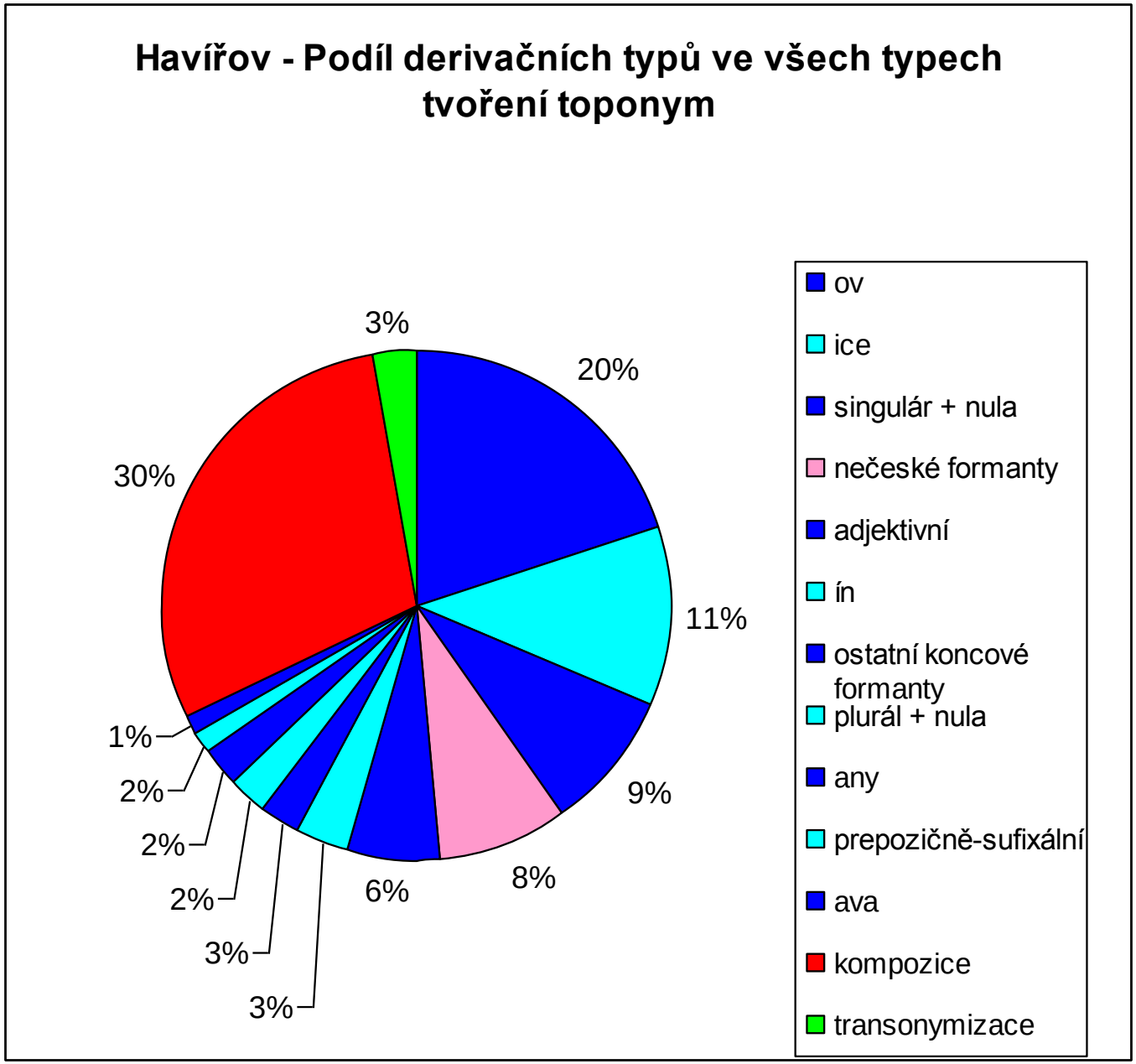

Typy tvoření

Domácí formanty

Brigádov, Šťastnov, Stalinov, Vítězov

Jeřábovice, Jamnice, Pokrokovice, Dolnice

Slunín, Vděčín, Lidotín, Uhličín

Domácí formanty a způsoby tvoření netypické např. pro sledovanou oblast

Slezany, Dolovany, Pokrokovany, Průmyslany

Mirava, Slezava, Hvězdava

Kovkopy, Černokopy, Uhlonosy, Uhloruby

Internacionalizační tendence

Kovohrad, Hvězdohrad, Havířohrad, Technohrad

Stalinsk, Proletarsk, Leninsk, Budovatelsk

Fučíkovo, Bezručovo, Urxovo, Průkopníkovo

Melsgottwaldov, Pudětos, Šešublu, Proud

Stalin, Bezruč, Zápotocký, Fučík

Závěr

???

Literatura

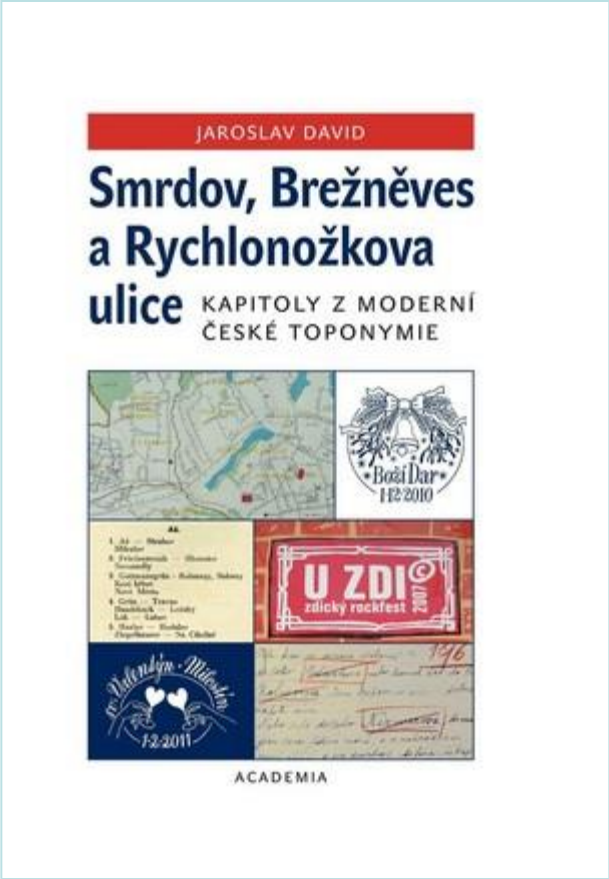
JAROSLAV DAVID
Smrdov, Brežněves a Rychlonožkova ulice
KAPITOLY Z MODERNÍ ČESKÉ TOPONYMIE
ACADEMIA

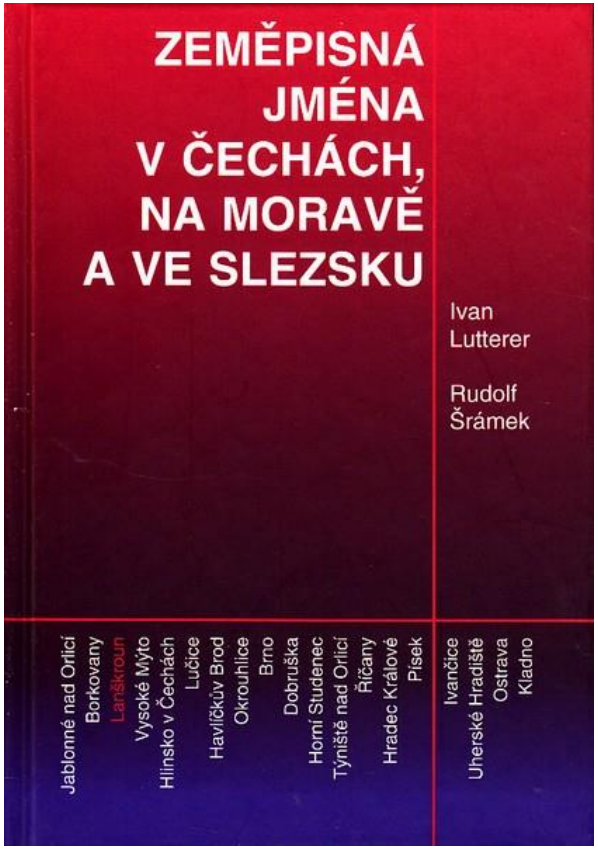
ZEMĚPISNÁ JMÉNA V ČECHÁCH, NA MORAVĚ A VE SLEZSKU
Ivan Lutterer
Rudolf Šrámek
Jablonné nad Orlicí
Borkovany
Lanškroun
Vysoké Mýto
Hlinsko v Čechách
Lučice
Havlíčkův Brod
Okrouhlice
Brno
Dobruška
Horní Studenec
Týniště nad Orlicí
Říčany
Hradec Králové
Písek
Ivančice
Uherské Hradiště
Ostrava
Kladno

ACTA ONOMASTICA
Ročník XLIII
Praha 2002

Jaroslav David
Paměť města – názvy míst
HAVÍŘOV

Děkuji za pozornost.